

Totuudenetsijät: Vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa

Nina Kokkinen

Nina Kokkinen, *Totuudenetsijät. Vuosisadanvaihteen okkulttuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa*. Uskontotieteen väitöskirja, Turun yliopisto, 2019, 411 s. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7607-2>

LEKTIO.

Helsingin sanomat uutisoi reilut kaksi viikkoa (19.4.2019) sitten ennätyksellisestä kiinnostuksesta ruotsalaisen antroposofin Hilma af Klintin (1862–1944) taiteeseen. New Yorkin Guggenheim-museossa vastikään päättyneessä *Hilma af Klint: Paintings for the Futu-*

re -näyttelyssä oli tuolloin vierailut yhteensä yli 600 000 kävijää. Siitä oli tullut kaikkien aikojen suosituin näyttely Guggenheim-museoiden historiassa.

Näyttelyssä oli esillä teoksia *Temppeli-maalausten* (1906–1915) sarjasta. Teosten kerrotaan syntyneen Tiibetistä kotoisin olevan henkioppaan, mestari-Amalielin, ohjauksessa. Af Klint sai häneen yhteyden spiritualistissa istunnoissa, joita hän järjesti aktiivisesti 1890-luvun puolivälistä lähtien neljän muun naistaiteilijan kanssa. Vuonna 1905 mestari-Amaliel antoi af Klintille tehtävän: taiteilijan oli määrä maalata hänen oh-

jauksessaan ja välittää siten henkimaailman viestejä ihmiskunnalle. Af Klint ryhtyi työhön ja tuotti massiivisen *Temppeli-maalausten* sarjan, jonka abstrakti muotokieli oli aikaansa edellä.

Ruotsalaistaiteilijan tarina on nostanut esiin aivan uudella tavalla modernin taiteen kytköksen länsimaiseen esoteerisuuteen. Osa tarinan viehättävyyttä piilee todennäköisesti siinä, että se murtaa modernin taiteen miehiseksi rakennettua kaanonaa. Af Klintin teokset syntyivät ennen Wassily Kandinskyn (1866–1944), Kazimir Malevitšin (1879–1935) ja Piet Mondrianin (1872–1944) kuuluisia,

Väitökset:

abstraktin taiteen merkkipaaluiksi kohotetuja teoksia. Esoteerisuudella on tiedetty jo pitkään olleen oma roolinsa myös näiden taiteilijoiden elämässä.

Vaikka modernin taiteen ja esoteerisuuden yhteyksistä on kirjoitettu jo 1900-luvun puolivälistä lähtien, on kiinnostus niitä kohtaan muuttunut merkittäväällä tavalla viimeisen vuosikymmenen ja etenkin aivan viime vuosien aikana. Sen jälkeen, kun länsimaisen esoteerisuuden tutkimus vakiinnutti asemaansa 1990-luvulla akateemisena tieteenalana, on näiden aiheiden tutkimus hiljalleen lisääntynyt. 2010-luvun puolella erilaisten tutkimusten ja aiheeseen keskittyvien tieteellisten konferenssien määrä on kasvanut suorastaan räjähdysmäisesti.

Esoteerisuuden merkitystä taiteen ja taiteilijoiden elämässä on nostettu esiin näytävästi myös taidenäyttelyissä ympäri maailman. Tuoreena kotimaisena esimerkkinä tästä mainittakoon Atenumin taidemuseossa parhaillaan esillä oleva, tsekkiläistaiteilija, František Kupkan (1871–1957) näyttely.¹ Kupka oli kiinnostunut muun muassa teosofiasta ja spiritualismista, ja elätti opiskeluaikoinaan itsensä työskentelemällä meediona.

Tänään tarkastettava väitöstutkimukseni

Totuudenetsijät. Vuosisadanvaihteen okkultuuri ja moderni henkisyys Akseli Gallen-Kallelan, Pekka Halosen ja Hugo Simbergin taiteessa asettuu osaksi tätä tutkimuskenttää, joka elää parhaillaan eräänlaista kukoistuskauttaan. Tarkastelen tutkimuksessani kolmen tunnetun suomalaistaiteilijan teoksia ja niitä ympäröiviä aikalaiskeskusteluja esoteerisuuteen tarkentavasta näkökulmasta. Samalla valotan niitä hankalasti hahmotettavissa olevia paikkoja ja rooleja, joita yksilökeskeisemmäksi muuntunut ja länsimaiseen esoteerisuuteen herkästi taipuva uskonnollisuus – tai pikemmin henkisyys – on modernissa taiteessa saanut.

Gallen-Kallela, Halonen ja Simberg mielisivät taiteensa läheisesti uskonnollisuuteen kietoutuvana. Gallen-Kallelalle taide oli hänen omien sanojensa mukaan ”elämä, uskonto – kaikki!”.² Halonen taas hahmotti sekä taiteen että tieteen kuuluvan uskontoon. Ne olivat hänelle yksi ja sama asia. Simberg loi taiteen keinoin itselleen uusia jumalia – sellaisia, joihin hän saattoi yhä uskoa lapsuuden viattomuuden menetettyäänkin.

Taiteen henkisyyttä ei voinut rakentaa perinteisen kirkollisen kristillisyyden perustuksille. Sitä oli 1800-luvun kuluessa alettu pi-

tää sokeana, dogmaattisena uskona, joka ei sopinut yhteen tieteellisen maailmankuvan kanssa. Vuosisadan loppupuolella kristinuskolle vaihtoehdon tarjoavista, uudenlaisista uskonnollisista suuntauksista tulikin ennennäkemättömän suosittuja. Monien aikalaisten tavoin myös Gallen-Kallela, Halonen ja Simberg kiinnostuivat muun muassa tolstoilaisuudesta, ruotsalaismystikko Emanuel Swedenborgin (1688–1772) ajattelusta, vapaamuurariudesta sekä psyykkisestä tutkimuksesta, jota myöhemmin alettiin nimittää parapsykologiaksi. Taiteilijat pyrkivät kehittämään aistejaan herkemiksi, tarkastelemaan luontoa selvänäköisesti ja ymmärtämään sen salattua kieltä.

Hilma af Klintin tavoin he osallistuivat myös spiritualistisiin istuntoihin ja halusivat tietää lisää teosofien salatusta veljeskunnasta, jonka kerrottiin majailevan Tiibetissä ja pitävän hallussaan korkeampaa, henkistä tietoa. Kun Gallen-Kallela ja hänen kuvanveistäjäystävänsä Emil Wikström kysyivät eräässä istunnossa mistä kaikkein etevimmät mestarit voisi nykyään löytää, henkimaailman arvoituksellinen vastaus kuului: ”Mene Mahatma Peitumban luo Westhoethiaan Itä-Intiaan”.³

Tutkimukseni ensisijainen aineisto koostuu Gallen-Kallelan, Halosen ja Simbergin kristillisiin ympäristöihin tekemästä taiteesta, jonka suhde perinteiseen kristinuskoon on jännitteinen. Gallen-Kallela ja Halonen maalasivat 1900-luvun vaihteessa freskoja Porissa sijaitsevaan Juséliuksen mausoleumiin. Simberg sai samoihin aikoihin koristeltavakseen rakastetun Tampereen tuomiokirkon sisätilat, joihin hän maalasi muun muassa *Haavoittuneen enkelin*. Halonen teki myös alttaritauluja useisiin kirkkoihin, muun muassa Kotkaan ja Mikkeliin.

Nämä teokset ja niiden esityöt muodostavat tutkimukseni ydinaineiston. Niiden lisäksi olen perehtynyt laaja-alaisesti kirjallisiin lähteisiin, muun muassa taiteilijoiden kirjeisiin, muistiinpanoihin ja julkisiin kirjoituksiin. Vuosisadanvaihteen aikalaiskeskusteluihin olen tutustunut muun muassa tuon ajan kirjallisuutta sekä sanoma- ja aikakauslehtiä lukiemalla.

Tutkimuksessani osoitan Gallen-Kallelan, Halosen ja Simbergin taiteen henkisyttä koskevien käsitysten ja teosten kietoutuvan monisyisesti esoteerisuuteen. Mutta mitä taiteen yhteys esoteerisuuteen tässä oikeastaan tarkoittaa?

Kuva 1. Hugo Simberg, *Haavoittunut enkeli*, 1906. Fresko, 158 x 185 cm. Tampereen tuomiokirkko, Tampereen seurakunnat. Kuva: Nina Kokkinen.

Yleisimmin esoteerisuus hahmotetaan aiheen tutkijoiden parissa traditiona, jonka historia kutoutuu renessanssimaagikoista nykypäivän new age -henkisyyteen. Siihen katsotaan kuuluvan useita erilaisia liikkeitä ja virtauksia kuten esimerkiksi alkemia, magia, ruusuristolaisuus ja teosofia. Valistuksen jälkeistä ja 1800-luvun loppupuolella kukoistanutta esoteerisuutta voidaan kutsua myös okkultismiksi.

Gallen-Kallelan, Halosen ja Simbergin teoksista ja taidetta koskevista käsityksistä voi löytää yhteyksiä useisiin esoteerisuuden virtauksiin. Niillä on yhteytensä muun muassa teosofiassa suosittuihin jälleensyntymisoppiin, vapaamuurarillisiin temppelikäsitteisiin sekä psyykkistä tutkimusta innostaneisiin telepaattisiin ilmiöihin.

Kehittelen tutkimuksessani myös uudenlaisia tapoja lähestyä taiteen ja esoteerisuuden yhteenkietoutumista. Uudelleenmäärittelen okkulttuurin käsitteen, jonka omaksui alkuaan populaarikulttuurin tutkija Christopher Partridge kirjoituksista. Käsite ilmentää erinomaisella tavalla esoteerisuuteen liittyvien ilmiöiden yleisyyttä 1900-luvun vaihteessa. Viittaan okkulttuurista puhuessani yleisempiin esoteerisiin keskusteluihin, jotka ylittä-

vät ja ohittavat teosofian tai spiritualismin kaltaiset yksittäiset liikkeet ja virtaukset. Tällaisissa keskusteluissa esitetään usein väitteitä korkeammasta, henkisestä tiedosta sekä keinoista, jolla tuon tiedon voi saada haltuunsa. Esoteeristen keskustelujen tai diskurssien määritelmäni periytyy uskontotieteilijä Kocku von Stuckradilta.

1900-luvun vaihteessa esoteeriset keskustelut nousivat laajemman yleisön tietoisuuteen muun muassa sanoma- ja aikakauslehtien, kaunokirjallisuuden, teatteriesitysten sekä taidenäyttelyiden välityksellä. Tarkastelemani taiteilijat hyödynsivät teoksissaan okkulttuurissa kierrätettyjä keskusteluja, aiheita ja kuvastoja – ja tulivat näin samalla tuottaneeksi uusia aineksia siihen kulttuuriseen kiertokulkuun, jonka varaan okkulttuuri rakentuu.

Esimerkiksi Pekka Halosen vuonna 1900 valmistuneesta Kotkan alttaritaulusta voi löytää yhteyden niihin kuvastoihin, joita kierrätettiin spiritualistisessa ja psyykkiseen tutkimukseen liittyvässä kirjallisuudessa. Taulun vasemmassa laidassa häilyy läpikuultava hahmo, joka näyttää materialisoituneen todellisuuden henkisemmiltä tasoilta kristillisen vapahtajan syntymää todistamaan.

Kuva 2. Pekka Halonen, *Kuninkaitten kumarrus*, 1900. Öljymaalauk, 550 x 235 cm. Kotkan ev. lut. seurakunta, Kotka. Kuva: Nina Kokkinen.

Yhdistän taiteen esoteerisuuden tutkimuksessani myös teoreettisesti määriteltyyn käsitykseen etsijyydestä. Tämä avaa uudenlaisen mahdollisuuden tarkastella paitsi esoteerisuutta myös modernin taiteen henkisyttä. Tutkimuksessani tarkastelen Gallen-Kallelaa, Halosta ja Simbergiä aikalais-termein totuudenetsijöinä. Kukaan heistä ei tiettävästi sitoutunut mihinkään esoteeriseen liikkeeseen – ellei sitten Gallen-Kallelan myöhäistä 1920-luvulla tapahtunutta vihkiytymistä vapaamuurariksi haluta sellaisena nähdä. Heistä ei tullut teosofeja, spiritualisteja tai antroposofeja, vaikka esoteerisuus heitä selvästi kiinnostikin. Taiteilijat hakivat vastauksia inhimillisen elämän ja kuoleman mysteereihin useista eri lähteistä, omakoh- taisia henkisiä totuuksiaan etsien.

Uskontososiologit ovat pitäneet tämän- kaltaista toimintaa etsijöille tyypillisenä. Ky- seessä on modernille uskonnollisuudelle leimallinen toimintamalli tai rooli. Etsijöitä ku- vaillaan usein erilaisten vaihtoehtojen välillä vaeltaviksi yksilöiksi, jotka eivät sitoudu ko- konaisvaltaisesti mihinkään uskonnolliseen suuntaukseen. He rakentavat omat henkiset totuutensa itse mielekkäiksi kokemistaan ai- neksista. Vastauksia on usein haettu myös

esoteerisuudesta. Etsijyys tarjoaakin vaihto- ehdon institutionaalisten uskontojen perin- teisille osallistujarooleille, kuten esimerkiksi seurakuntalaisille ja kääntyneille. 1900-lu- vun jälkipuoliskolla etsimisen käytännöt ovat yleistyneet ja niistä on tullut tärkeä osa nyky- päivän yksilökeskeistä uushenkisyttä.

Totuudenetsijöistä kirjoitettiin myös 1900-luvun vaihteen sanomalehdissä ja kaunokirjallisuudessa. Aikalaiset näkivät totuudenetsijät mitä ilmeisimmin henkisinä etsijöinä: heidän yhteydessään kirjoitettiin muun muassa tulevaisuuden puhtaammasta uskonnosta sekä tarpeesta kuroa umpeen tieteen ja uskonnon välille muodostunut kui- lu. Totuudenetsijöiksi nimitettiin toistuvasti paitsi teosofeja myös tunnettuja taiteilijoita ja kirjailijoita.

Kun Hugo Simbergin Tampereen Johan- neksen kirkkoon tehdystä taiteesta kiistel- tiin vuonna 1907, asettui ajan johtaviin kirk- koarkkitehteihin lukeutuva Josef Stenbäck (1854–1929) puolustamaan Simbergin teok- sia. Teosten epätavalliset aiheet herättivät närkästystä, eikä niitä pidetty kristilliseen kirkkoon sopivina. Stenbäck kuitenkin puo- lusti Simbergiä henkilökohtaisia uskonnolli- sia tuntojaan maalaavana totuudenetsijänä.

Hänen mukaansa uskonnollisena taiteena piti nähdä myös sellaiset teokset, jotka ”syn- tyvät totuuden etsinnästä ja joissa kuvastu- vat taiteilijan uskonnolliset tunnelmat [...]”.⁴ Simbergin maalaukset pelastuivat täpärästi niitä uhanneelta sensuurilta.

Totuudenetsijöistä ja etsimisestä käy- dyille keskusteluille löytyy myös visuaalisia vertauskohtia vuosisadanvaihteet taiteesta. Juséliuksen hautakappelin kuvaohjelmaa suunnitellessaan Gallen-Kallela teki valta- van määrän luonnoksia ja esitöitä. Niihin perehtyessäni aloin kiinnittää huomiota kaapuun kiedottuun hahmoon, joka vaeltaa yksin useissa luonnoksissa, mutta häviää mausoleumin lopullisista maalauksista ko- konaan. Kyseessä on merkitykseltään ja vi- suaaliselta ilmaisultaan suhteellisen pysyvä topos, jota aloin kutsua totuudenetsijäksi. Se näytti liittyvän läheisesti uskontososiolo- gien määrittelemään etsijyyteen ja totuuden etsimisestä käytyihin aikalaiskeskusteluihin.

Samankaltaisia vaeltajahahmoja voi löy- tää paitsi Gallen-Kallelan taiteesta myös Simbergin ja Halosen teoksista. Vaikka hah- mo tyypillisimmillään muistuttaakin munkin- kaapuun kietoutunutta pyhiinvaeltajaa, sitä edustavat myös esimerkiksi Simbergin tuo-

Kuva 3. Akseli Gallen-Kallela, *Eliel Aspelinin Ex libris*, 1897. Viivasyövytys, 8,70 x 6,60 cm. Ateneumin taidemuseo, Helsinki. Kuva: Kansallisgalleria / Pirje Mykkänen.

hipieksuissa kulkeva talonpoika ja Halosen alttaritaulujen hiljaisuuteen vaipunut Jeesus. He kaikki tekevät matkaansa syvempien, henkisten totuuksien toivossa. Tutkimukseni edetessä huomasin, että taiteilijat liittivät totuudenetsijän topokseen myös omakuvallisen ulottuvuuden. Aloin siksi hiljalleen hahmottaa etsijyyttä myös identiteettinä tai roolina, johon taiteilijat itsekkin todennäköisesti samastuivat.

Olen väitöstutkimuksessani kerännyt yhteen aiempaa tutkimustietoa, nostanut esiin uusia aineistoja ja lukenut entuudestaan tunnettuja lähteitä ajankohtaisen, länsimaiseen esoteerisuuteen tarkentavan tutkimuksen valossa. Tutkimukseni avaa uusia väyliä ymmärtää mitä modernin taiteen henkisyys ja esoteerisuus voivat tarkoittaa.

Samalla se osoittaa, ettei mitään itsestään selvää ja yksinkertaisesti tunnistettavissa olevaa esoteerista kuvastoa ole olemassa. Taiteen esoteerisuus paljastuu toisinaan vain, kun sitä tarkastellaan suhteessa niihin keskusteluihin, joita aikalaiskontekstissa käytiin 'korkeammasta tiedosta' ja siihen kytkeytyvästä 'henkisestä taiteesta'. Toisin sanoen perehtyminen aikakauden okkulttuuriin on välttämätöntä. Kun katse tarkennetaan

taiteilijoiden aineistoihin ja niitä ympäröiviin yleisempiin keskusteluihin, esoteerisiksi saattavat osoittautua myös sellaiset teemat, aiheet ja topokset, joita ei ensisilmäyksellä pysty sellaisiksi tunnistamaan. Tässä tutkimuksessa esiin hahmottelemani totuudenetsijä tarjoaa hyvän esimerkin tällaisesta topoksesta.

Etsijöille tyypilliseen tapaan taiteilijat lähestyivät esoteerisuuteen kytkeytyviä teemoja ja aiheita omista lähtökohdistaan. Gallen-Kallelaa kiinnostivat erityisesti muun muassa maailmankaikkeuteen ja luontoon liittyvät kysymykset. Hän lähestyi monia henkisyuden ilmiöitä tavalla, joka rinnastui psyykkiseen tutkimukseen: esoteerisuus kietoutui tieteeseen, kiihkeä innostus epäilevään asenteeseen. Hänen lähestymistapansa tuo selvästi esiin sen, ettei tieteen ja esoteerisuuden rajoja oltu vuosisadanvaiheessa neuvoteltu valmiiksi tai selväpiirteisiksi.

Simbergin taiteessa taas painottuivat henkiseen kehitykseen, rakkauteen ja seksuaalisuuteen liittyvät teemat. Hänen teoksistaan voi usein aistia ristiriitoja ja hämmennystä, joita väljemmän esoteerisuuden ja ahtaamman kristillisyyden törmäminen taiteilijassa synnytti. Esoteerisuutta onkin myöhemmin

1900-luvun kuluessa ja myös nykypäivänä hyödynnetty usein tiukasti normitettujen sukupuoli- ja seksuaalisuuskäsitysten horjuttamiseen.

Halosta askarruttivat etenkin oikeanlaiseen elämään ja arvoihin liittyvät kysymykset, joita hän pyrki kuvaamaan myös altaritauluissaan. Hän suhteutti Jeesuksen alkuperäisinä pitämiään opetuksia muun muassa teosofisiin, spiritualistisiin ja tolstoilaisiin käsityksiin. Hänen taiteessaan esoteerisuus ei näyttäydykään kristinuskon vastakohtana, vaan pikemmin eräänlaisena väylänä Jeesuksen oppien syvempään ja aidompaan ymmärtämiseen.

Hilma af Klintin taide on sijoitettu osaksi modernismiin liittyvää kertomusta, jossa esoteerisuus kytkeytyy abstraktin taiteen syntyyn. Esoteerisuuden kietoutuminen moderniin taiteeseen ja moderniin länsimaiseen kulttuuriin yleisemminkin on kuitenkin paljon moninainen ja syvemmälle ulottuva ilmiö kuin osamme ehkä vielä nähdäkään. Vaikka esoteerisuuden tutkimus on viime vuosikymmenten aikana tullut entistä suosittumaksi, tutkittavaa riittää yhä. Myös suomalaista kulttuurihistoriaa on syytä kirjoittaa uudelleen siten, että unohduksiin ja historiankirjoittami-

sen katvealueille jäänyt esoteerisuus tulee selvemmin näkyviin. Vaikka jo nyt tiedämme, että monet tunnetut taiteilijat, kirjailijat, tietentekijät ja poliitikot ovat olleet kiinnostuneita esoteerisuudesta, uskon, että olemme vasta raapaisseet laajan ilmiökentän pintaa.

Viitteet

- 1 František Kupka -näyttely oli esillä Ateneumissa 22.2.–19.5.2019.
- 2 Akseli Gallen-Kallelan päiväkirjamerkintä 6.9.1896, luonnoskirja XI, suomennos kirjoittajan. Päiväkirjamerkintöjen kopiot löytyvät Gallen-Kallelan Museon kokoelmista.
- 3 Emil Wikström, ”Muutamia muistelmia”, teoksessa *A. Gallen-Kallelan muisto*, toimittaneet O. Okkonen, Alpo Sailo ja A. O. Väisänen. Kalevalaseuran vuosikirja 12 (Porvoo: Werner Söderström osakeyhtiö, 1932), 72–74.
- 4 Tampereen Johanneksen kirkon rakennuskomitean pöytäkirja 16.5.1907 pidetystä kokouksesta. Pöytäkirja löytyy Tampereen evankelisluterilaisten seurakuntien keskusarkistosta.

FT Nina Kokkinen on taiteen ja uskonnon tutkija, joka on erikoistunut taiteen ja esoteerisen henkisyuden välisiin kytköksiin. Hän on kirjoittanut aiheesta laaja-alaisesti ja kuratoi myös siihen liittyviä näyttelyitä.

